

MUHAMMED A. R. WEBB'İN AMERİKA'DA İSLÂM PROPAGANDASI VE OSMANLI DEVLETİ'YLE İLİŞKİLERİ (1893-1896)

Cezmi ERASLAN¹

XIX. yüzyıl sonlarında Amerika'nın çeşitli merkezlerinde İslâm dinine mensub insanların dinlerini yaymak için cemiyet kurma, kitap ve gazete yayınlama gibi faaliyetlerinin dikkat çekici bir hızla artması, bu coğrafyadaki sosyal ortamın müsaitliğini göstermektedir. Bu dönemde varlığını devam ettirmek için devletlerarası münasebetler arenasında çeşitli denge politikaları uygulamak zorunda kalarak, çok yönlü, çok hedefli olaylar ve politikalarla içiçe yaşayan Osmanlı Devleti'nin de yukarıda işaret edilen gelişmelere kayıtsız kalmadığını görüyoruz. Biz bu yazıda Amerika'daki İslâmî propaganda faaliyetleri çerçevesinde Muhammed Aleksander Russel Webb'in etkinliklerini ve onun Osmanlı hükümeti ile olan ilişkilerini değerlendireceğiz.

Amerika'daki İslâmî propaganda çalışmaları konusuna bir katkı çabası olan bu makalede Muhammed Webb'in kimliği, çıkardığı gazetelerdeki hedefleri ve bu çalışmalarda Osmanlı yetkili makamlarının rolünü belirlemeye çalışacağız. Bunun için de kaynak olarak bilhassa Washington Sefaretinden gelen raporlardan oluşan Osmanlı Arşiv belgelerini, gazete nüshalarını ve Webb'in New York'da yayınladığı İslâm'ın *America (Amerika'da İslâm)* adlı kitabını kullandık¹.

Osmanlı Yönetiminin İslâm Propagandasına İlgisi ve M. A. R. Webb:

Washington Sefareti, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 19 Ocak 1893 tarihli bir raporda, Muhammed Aleksander Russel Webb'in Bombay ve Haydarabad'da itikadî ve amelî olarak İslâm'ın Hristiyanlığa üstünlüğü hakkında verdiği konferansların Amerika'da da ilgi çektiğini ve *Sun* gazetesinde Webb'in Bombay'daki konuşmasının metninin yer aldığını bildirmekteydi.

* Doç. Dr. İU Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde birinci sayılarını gördüğümüz ve Webb'in ifadelerinden 7 veya 8 sayı çıktığını anladığımız gazetelerin bu nüshalarını bulmak mümkün olmadı. New York ve Washington kütüphanelerinde bizim için bu hususta tarama yapan kıymetli araştırmacı dostum Dr. İbrahim Yüksel'e minnetlerimi ifade etmeliyim

Gazetede ki yazıdan hareketle Webb'in "eshab-ı temkîn, efkâr-ı ma'kûl, karîn-ı sıdk ve ihlâs" bîr şahıs gibi göründüğünü ifade eden Washington Sefîrî Aleksander Mavroyanı, ancak kendisiyle şahsen tanışıp konuşmadan kesin bîr hüküm vermekten kaçındığını bildirmektedir². Böyle bîr ifade bize Osmanlı temsilciliğinin, dolayısıyla hükümetin temelde bu yöndeki faaliyetlere ilgi duyduğunu göstermektedir. Webb'in yurtdışında, bîr İslâm ülkesinde yaptığı bîr konuşmanın gazetede aynen yayını, faaliyet ve fikirlerinin ilgi gördüğüne bîr delil teşkil etmiş olmalıdır. Her ne kadar müslümanlara hitaben yapılmışsa da bu konuşmada İslâmın üstünlüğünü vurgulaması samimiyetini izhara yönelik olmalıdır. Sefîrın bu yazıdan aktardığı satırbaşları da oldukça ilgi çekicidir.

"Webb Efendi İslâmî hakikate ulaşma yolunda ciddî mânâda okuma ve inceleme faaliyeti sonunda kabul etmiştir. Bu hiç bîr şekilde gelip geçici bîr heves olarak değerlendirilmemelidir"³.

"Müslümanlar arasında Hz. Peygamberin öğretmediği, aslında İslâm akaidine de dahil olmayan pek çok inanışlar bugün için geçerlidir". Diğer bîr deyişle İslâm'ın aslındaki gibi yaşanmadığını, bîr takım temelsiz ilavelerin dînin aslındanmış gibi insanlardan kabul gördüğünü vurgulamaktadır. Bundan sonraki adım çok daha etkileyicidir: "İslâm Hz. Peygamber döneminde Hz. İsa'nın dîninden pek farklı değildi. Temel kaideler arasında uyum mevcuttu"⁴.

İslâm Peygamberinin aslında yeni bîr din getirmediğini, yaratılıştan bu yana ve sonsuza dek insanlara açık olacak "Hanîf Dîni"ni canlandırmaya çalıştığını belirten Webb, bu çerçevede Hz. Muhammed'in Hz. İsa'ya her zaman saygıyla yaklaştığını da hatırlatmaktaydı.

Webb'in bu konuşmasını Müslümanlar için bîr manada Amerika'da yapacağı çalışmaların ana başlıklarını içeren bîr özet, bîr fikirlerini görücüye çıkarma olarak değerlendirmek abartılı olmaz kanısındayız. Zira Müslümanlar zaten öteden beri Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul etmektedirler. Öte yandan meseleye yaklaşımının bağnazca bîr dindarlıktan ziyade bilinçli bîr hareket olduğunu da göstermektedir⁵. Tabii bu konuşmada gerek inanç, gerekse uygulama yönünden İslâm'ın Hristiyanlığa üstün olduğunu belirttiğine de işaret edelim. Webb'in konuşması Müslümanların sosyal hayatı konusundaki bazı değerlendirmelerle devam ediyor. "Hristiyanlar İslâm ve Müslümanlar hakkında çok yanlış ve önyargılı fikirlere sahiptir", Hristiyanlar İslâm'ın toplumların gelişmesini engelleyen bîr dîn olduğuna, çok eşliliğe izin verdiğine, Müslümanların çok karılı haremde yaşayan, mutaassıp, kan dökücü insanlar olduklarına inanmaktaydılar. Ancak bunlar

2 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi Sadâret Hususî Mârûzâtı (YAHus) 271/40, Lef 3*

3 *BOA YAHus, 271/40 aynı lef*

4 *Gos yer*

5 Herleyen kısımlarda Webb'in bu konuşmayı Amerikada yapacağı faaliyetin finansmanına yardımcı olmak için gerçekleştirdiğini göreceğiz. Ancak fikirlerindeki samimiyet de konularla ilgili belirginleşecektir.

tamamen yanlış ve esassız şeylerdi. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. İsa'dan çok farklı şeyler getirmemiş, söylememiştir. Çok eşlilik konusunun bazı şartlarda kabul edilebilirliğine işaret ile, eğer "münevver müslümanlarca örnek olacak tarzda hayata uygulanırsa çok iyi tesir edeceğine" de dikkat çekmekteydi. İslâm'ın birden fazla eşliliğe izin verdiğini, ancak bunun dinin bir gereği olmadığını vurgulayan Webb, kadın haklarına saygısızlığın ve fuhşun önüne ancak bu yolla geçilebileceğini iddia etmektedir. Hristiyan toplumlarda kadının sadece bir şehvet aracı gibi görülme noktasına gelindiğini, sosyal ahlakın bozulmasına yol açan bu fenalıklardan İslâmî kurallar sayesinde kurtulunabileceğinin mesajını vereceğini de burada sözlerine eklemektedir⁶ Buraya kadar olan manzara Webb'in Amerikan toplumu iyi etüd etmiş, oldukça ılımlı ve uzlaşmacı bir tarzda İslâm'ı Hristiyanlığın yerine koymaya niyetli bir İslâm gönüllüsü olduğunu göstermektedir. Yukardaki iyimser ifadelerden sonra akla ilk gelen soru Müslümanların mevcut sömürge vaziyetlerine mukabil, gelişmiş bir ülke olan Amerika'da halkın, kendini yönetmekten aciz duruma düşmüş insanların dinini kabul edip edemeyecekleri oluyor. Buna bağlı olarak, eğer ederlerse, bu ne kadar bir süre zarfında gerçekleşebilir? Bunun için neler yapılmalıdır? şeklinde sorular da gündeme geliyor. Ancak mecâzî olarak düşünce ve faaliyetleri açısından adeta görücüye çıktığına işaret ettiğimiz konuşmasında Webb, bu hususlarda da son derece cesaretlidir. Dinleyenlerine umut saçmaktadır: "Amerika'da iyi ve makul olan şeyleri derk ve takdir edecek erbab-ı dirâyetten binlerce adam vardır"⁷. Bu iyimserliğe gerekçe olarak memleketini bir uçtan diğerine saran içki, kumar ve fuhuş belasından insanların şikayetçi olmalarını gösteren Webb, süre bakımından da oldukça iddialı konuşmaktadır. "Katiyen ümid ederim ki, beş sene zarfında Amerikada o ana değin dünyada eş görülmemiş şekilde temiz kalbli, ifrat derecesinde dinî gayrete sahip müslümanlardan kurulu güçlü bir İslâm cemaati meydana gelecektir.

Akıllara durgunluk verecek bu başarı için de İslâm'ın temel kaidelerinin anlatılacağı mükemmel bir gazete, halka açık bir kütüphane tesisi, gerekli evrak ve kitapların basımı için iyi bir matbaa kurulması ve haftada verilecek bir veya iki konferans için bir konferans salonu temini yeterli olacaktır⁸.

Webb'in bu aşamada paradan bahsetmediğine dikkat çekmeliyiz. Ancak ışın bu yanını daha geniş olarak ele alacağız.

Osmanlı Hükûmetinin Yaklaşımı

Osmanlı Devletinin Washington Sefiri Aleksander Mavroyani, Amerika'da sohbet düzenlemenin gayet tabii ve serbest olduğunu, Webb'in bu mealdeki faaliyetlerinde serbest bırakılmasının yararlı olacağını bildirmenin yanında sefarethanenin probleme sebep olabilecek gelişmelerden çekineceğini ve Webb'in her türlü

6 BOA YAHus , 271/40 Cef 3

7 Gos Yet

8 Kısa bir zaman zarfında, üstelik Osmanlı Devletine fazlaca bir yukumluluk getirmeyeceğini düşündüğü böyle bir olaya Osmanlı Sefirinin sıcak bakmasını tabii karşılamak gerekiyor

faaliyetine dikkat edeceğini taahhüt etmekteydi. Bütün bu olumlu raporlara ve ortaya çıkan pembe tabloya rağmen merkezî yönetimin meseleye yine de ihtiyatla yaklaştığını müşahade ediyoruz; 11 Mart 1893 tarihli Sadâret arzında Webb Efendi'nin konuşmalarının bilinmesinde faydalar olduğu mülâhazası ile İstanbul gazetelerinde de neşrine izin istenmekle iktifa edildiğini görüyoruz⁹.

Washington Sefirinin ikinci yazısından Webb Efendi'nin Amerika'ya geldiğini ve büyük bir şevkle işe başlamış olduğunu öğrenmekteyiz. 20 Mayıs 1893 tarihli raporunda, New York'a gelip çalışmalara başlayan Webb'in bir takım muhaliflerle karşılaştığı ve bunlara İslâm ve Peygamberi hakkında temel bazı bilgiler vermeyi hedefleyen bir kitap kaleme aldığı bildirilmektedir¹⁰. Kitabının girişinde, Amerikalılar'ı Müslüman yapmayı amaçlamadığına işaret eden yazar, İngilizce konuşan Hristiyanların hakkıyla mukayese yapmalarına imkan vermeye çalıştığını, kitabının, İslâm'ın kaidelerinin diğer dinlerle tarafsız kıyas ve değerlendirmesinin yapılmasına yardımcı olmasının emeğinin karşılığı olacağını ifade etmektedir. Sefir de kısaca kitap hakkında bilgi vermiş, Webb Efendi ile yaptığı görüşmenin neticelerini aktarmıştır. Burada daha önceki raporda olduğu gibi Webb'in, girişi halka açık bir mütâlaahane ile bir kütüphane kurmayı, müslümanlığın esaslarından ve müslümanları ilgilendiren olaylardan bahsedecek bir gazete çıkarmayı hedeflediği vurgulanmıştır. Webb, yaz sonu Amerika'ya gelecek alim ve fazıl dostları ile sohbetler düzenleyeceğini de ilave etmiştir.

Bu noktada bir ileri tasavvur olarak New York'da bir cami yapılabileceğinden ve beş vakit ezan okunabileceğinden bahsetmektedir. Doğu'da (Müslüman ülkelerde) da insanların, ahlaken bozulmuş Batı'da İslâm'ın gelişme zemini bulacağına inandıklarını vurgulayan Webb'in basın organları ve konferanslar yolu ile propaganda yaparak ılımlı İslâmî mesajlar vermeyi, zemini hazırladıktan sonra da Müslüman alimlerin desteğini almayı planladığını görüyoruz. Bütün bu programlar Webb'in meseleyi cidden samimî ve inançlı bir şekilde ele aldığını göstermektedir.

Konuya bu sefer daha ılımlı yaklaşan Osmanlı hükûmeti, eğer uygun görürse "gayr-ı resmî sûretde yardım yapılmasını" 23 Haziran 1893 tarihinde padişaha arz etmiştir¹¹. Hükûmetin bu olumlu yaklaşımına rağmen padişahattan olumlu veya olumsuz bir cevabın bu aşamada gelmediği görülüyor. Bu tereddütün kaynağında kısmen Osmanlı Devleti ile ilişkileri olan ve Müslüman nüfusa sahip bulunan devletlerin, memleketlerindeki her türlü İslâmî gelişmenin temelinde Halîfe-i Müslimîn II. Abdülhamid'i görmeleri ve bunu her seferinde şiddetle protesto etmelerinin verdiği rahatsızlık bulunmaktadır. Bunun ötesinde ise son derece realist ol-

9 BOA YAHus , 271/40, Lef 1

10 Oriental Publishing Company'de çıkan *Islam in America* adlı kitabı Webb'in yaygın faaliyetleri kısmında daha ayrıntılı ele alacağız. Konunun teferruatı için bkz. BOA YAHus , 276/50, Lef 2

11 BOA YAHus , 276/50, Lef 1, 8 Zilhicce 1310 tarihli Sadaret tezkiresi

duğunu bildiğimiz padişahın¹² bu tip faaliyetlerdeki olabilirlik payını pek fazla görmemesinin de etkisi bulunabilir. Nitekim bir ileri aşamada, maddî yardımı onaylarken kullandığı ifade de bu fikrimizi destekler mahiyettedir. Padişahın bu tereddüdünü aslında Washington Sefiri de paylaşmaktadır. O ana değin genelde New York'taki şehbender vekili Fuad Bey'in bilgilendirmelerini merkeze yansıttığı anlaşılan sefir, bu defa gelişmelerden duyduğu endişeyi dile getirmekten kaçınmayacaktır: Mısır'dan Abdurrahman Efendi adlı bir alimin Webb'in İslâm'ı neşr ve telkin etmesine yardımcı olmanın yanısıra Amerikanın güneyinde Müslüman muhacir iskân etme, bazı şehirlerde cami yaptırma gibi çalışmalarına yardım için geldiği bildirilir. Abdurrahman Efendi, Webb'in çalışmalarını takip eden gazetelerden New York Herald ile yaptığı bir mülâkâтта milliyetçi görüşler ileri sürmüştür. Sefir bu tip çalışmaların haberinin daha önce alındığına, ancak Amerika'da arazi satın alıp insan iskan etmenin çok büyük paralarla olabileceğine dikkat çekiyor. Her ne kadar Webb Efendi'nin bunları gazetede ilân ederek yapması Osmanlı Hükûmetinin gelişmeleri takip etmesini kolaylaştırıyorsa da zaten hükûmetçe onun hakkında bilinenler gazete sütunlarına yansıyanlardan fazla bir şey de değildi.

Yine Webb, arsa işi için Zengin Müslümanlar Sendikası olarak adlandırdığı dostlarına arsa bedellerini bildirdiğini ve bir haftaya kadar cevap beklediğini de gazetede ilan etmiştir. Öte yandan Mavroyanı Bey Amerika'da her türlü dini teşebbüsün başarısız olma ihtimalini de dile getirmektedir. Webb başarılı olsa bile hemen akabinde Protestan ve Katolik papazların itirazlarına hedef olabilecekti. İşte bu gibi sebeplerle New York'taki Osmanlı temsilciliğinin görünüşte olsun gelişmelere ilgisiz görünmesi gerekmektedir¹³. Sefir, Şehbender vekili ile Webb'in lisan ayrılığı dolayısıyla zaten esaslı meseleleri müzakere edemeyeceğini de gözönüne alarak ihtiyatlı olunmasını, hükûmeti bu işe dahil gibi gösterecek bir ortam yaratmanın devlet politikasına uygun olmadığını ifade etmektedir ki, bu davranışın padişahın ihtiyatlı tavrı ile uyum içinde olduğunu belirtmeliyiz.

Washington Sefaretinden gelen bir diğer rapor da yine Webb'in faaliyetlerine ayrılmıştır. Şikago'da toplanan "Mezhepler Kongresi"ne katılan Webb burada bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmaya geniş yer veren *Washington Post* gazetesi, bilhassa "çok kadınla evliliğin bazı açılardan faydalı" olduğunu söylemesinin kongredeki kadınlardan şiddetli tepki gördüğünü belirtmektedir¹⁴. Gazete, Webb'in Amerika'ya İslâmı öğretmek ve yaymakta başarılı olmak istiyorsa Amerikan kadınına göz önünde tutması gerektiğini* tavsiye ediyor ve Mormonların başına gelen-

12 Bu husustaki sayısız örneklerden bazıları için bkz C Eraslan, *II Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992

13 Washington Sefaretinin 7 Temmuz 1893 tarihli raporu, *YAHus* , 279/24, Lef 2

14 Washington Sefaretinin 27 Eylül 1893 tarihli raporu için bkz *BOA YAHus* , 282/108, Lef 3

leri ikaz makamında hatırlatıyordu¹⁵. Bununla beraber basının ilgisinde belirli lbr artma gözlenmiş, New York 'da yayınlanan *World* gazetesi de Webb ile programı ve amaçları hususunda bir mulakat yapmıştı. Öncelikle kadının İslâm'daki şerefli mevkini konu ettiği mülâkatında Webb, Amerikanın çeşitli yerlerinde hakim ve sanatkârların İslâm'ın hükümlerini ve temel kardelerini öğrenmek için kendisinden kitap istediklerini belirtmekte ve mısyonu açısından bunu sevindirici bir işaret olarak kabul etmektedir: "Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmek için New York'da üç, Brooklyn'de bir Washington'da bir, ve Pueblo (California)da bir olmak üzere altı cemiyetin faaliyete geçirilmiş olduğunu, 1894 yaz sonuna kadar bütün önemli şehirlerde Kur'ân öğrenme cemiyetleri teşkilini gerçekleştirecekleri ümidinde olduklarını" müjdelemektedir¹⁶. Bu mülâkatda amacını "Dîn-ı Mübîn-i İslâm'ın hakâyıkını tebyîne ve Hristiyanların ekserinin İslâmiyet hakkında zâhib olduğu efkâr ve îtikadât-ı bâtılâyı gidermeye çalışmak" şeklinde tarif etmekteydi¹⁷. Bunu sadece İslâm'ın faziletlerinden ve nefsi temizlemeye yönelik hukumlarından bahsederek, bunların insanı kurtuluşa götüreceğini açıklamaya çalışarak başarmak ümidindedir.

Webb mülâkatın son kısmında Hindistan'daki konuşmalarının İngiliz sormurje idaresini rahatsız ettiğinden, çalışmalarının resmî makamlarca engellenmeye çalışıldığından da söz etmiştir. Buradaki dostlarından Molla Mirza Han ve Hacı Abdullah'ın bazı dın adamlarıyla, kışın Hacı Hamdullah, Hacı Davud, Madras'taki Osmanlı (fahri) şehbenderinin kardeşi Tuccar Hacı Abdusselam Salih ve Kalkütanın zengin tuccarlarından Can Muhammed Ganzah, Hacı Harun Cafer Yunus gibi şahsiyetlerin çalışmalarına yardım için New York'a geleceklerini bir ileri aşama olarak iftiharla kaydetmiştir. Webb'in bunların içerisinden özellikle Hacı Abdullah Arab'ı ehemmiyetle zikrettiği dikkat çekmektedir. Zengin bir tuccar olan Hacı Abdullah'ın "Liverpool'daki 300 muhtedî Müslumanın ibadet için camı açmaları başarısını işittikten sonra" Amerika'da İslâm'ın neşrini düşünüp arkadaşı Sırâcuddin Ahmed ile Manila'da konsolos iken kendisini ziyaret ettiklerini ve bu işin kaç paraya mal olacağını sorduklarını anlatan Webb bu işi kendisine teklif ettikleri bilgisini vermektedir.

Butun bunlardan sonra bu insanların kim oldukları ve gerçekten ne yapmak istedikleri sorusuna cevap aramalıyız.

Muhammed Webb Kimdir?

Alexander Russel Webb, yorenin tanınmış ailelerinden birine mensup olarak 1847 yılında Hudson'da doğmuştur Babası 1870'lı yıllarda Hudson Daily Star

15 Gazete, Amerikan hükümetinin , çok eşliği temel bir ilke olarak savunan Mormon Mezhebi mensuplarına karşı sert kanunlar çıkardığını, uyelerini yargılamadan mahkum ettiğini ve mallarına el koyduğunu belirtmektedir

16 *Avni vestika*, Lef 4

17 *BOA YAHus* , 282/108, Lef 4

gazetesinin editörüydü. Kardeşi Edward C. Webb, San Fransisco'nun önde gelen fizikçilerindendi¹⁸

Eğitiminin ilk kısmını Hudson'da, sonra Massachusetts ve New York'da özel okullarda aldı¹⁹. Genç yaşta yazı hayatına atılan Webb, 16 yaşında küçük çapta hikâyeler yazmaya başladı. Duzgun ifadesi ve kuvvetli kalemıyla dikkati çeken Webb, 1883'de *Missouri Republican* gazetesine geçti. Bu gazete vasıtası ile Chicago gazeteleriyle ilişki kurdu. Eylül 1887'de bu gazetenin editörü iken Amerika'nın Filipinler Konsolosluğuna atandı²⁰. Webb, Manila'da 1887-1892 arasında altı yıl yoğun olarak dîni araştırmalarda bulundu. Görevinden arta kalan bütün zamanını dîni incelemelere verdiği bu sırada İslâm'ı kabul etti. 1891'de Bombay'ın önde gelen müslüman sınıflarından Belediye Meclis üyesi Bedreddin Abdullah Kur ile tanışıp mektuplaşmaya başladı. Onun vasıtasıyla kısa sürede bilgili, samimî müslümanlardan oluşan bir çevre edindi. Bunlardan Hacı Abdullah Arab adlı Medineli bir zengin tüccar Mart 1892'de onu Manila'da ziyaret etmişti. Webb'in evinde mısafır kalan Hacı Abdullah, ona Amerika'da İslâm propagandasının detaylarını sormuştu. Servetinin üçte birini bu çalışmalara ayırmaya karar verdiğini belirten Abdullah, Webb'in üç yıl için gerekli gördüğü 30 000 dolar tutarındaki harcamaları rahatça karşılayabileceklerini ifade etmişti. Webb'i de bu hareket içinde çalışmaya ikna eden Abdullah, Kalkuta, Bombay, Haydarabad, ve Rangoon'daki zengin ve dindar müslümanların katıldığı bir komiteyi Aralık 1892'de teşkil etmeyi başarmıştı²¹. Webb'in "karşılaştığım en asil, en yüce, zengin bir adam için dinini olabildiğince yaşayan bir örnek, içinde akıf, bir çocuk kadar saf, ve aklın alabileceği kadar kendini dine adanmış bir insan" diyerek tanıf ettiği Hacı Abdullah Arab, 6 Eylül 1892 tarihi itibarıyla ona üç yıllık çalışmalarının finansı için 30 000 dolar maddî yardım sağlamayı -gazete, basımevi, konferans salonu, Webb'in ailesinin geçimi (ayda 200 doların Webb'in konsolosluktan emekli olacağı güne kadar düzenli olarak odenmesi) dahil olmak üzere- taahhüd etmiştir. Bu taahhüd İslâm dini ile ilgili temel bir takım kitapları İngilizce'ye çevirecek, çeşitli mekanlarda konferanslar vererek çalışmalarına yardımcı olacak din alimlerini göndermeyi de kapsamaktaydı. Webb'e Amerika'daki İslâm propagandasını yürütme vazifesini veren bu anlaşma bizzat Hacı Abdullahın

18 M A R Webb, *Islam in America*, New York 1893. Kitabın giriş kısmı

19 Webb'in papazlık eğitimi gördüğü ve bir kiliseye papaz tayin edildiği hakkında bkz. Mevlânâ Şah Muhammed İsmail Panipati, *Islam Tarihi*. (terc. A. Yalçın+Komisyon), İstanbul 1992, s. 671

20 Hinduizmin aklına yatmayan öğretilerinden tatmin olmayınca dinler tarihi araştırmalarına girişen Webb'in Konfüçyus ve Zerdüş öğretilerini Budizm incelemelerinden sonra İslâm dinini incelemeye aldığı ve Manila'da İslâm'ı kabul ettiği hakkında bkz. Panipati, *Islam Tarihi*, s. 671. Konsolosluğa tayin tarihinin 1885 olduğu hakkında bkz. Mirza Abdurrahim *Amerika'da İslamîyet*, (Arapça'dan terc. İsmetzade Dr. Mehmet Arif), Dersaadet 1311, s. 19

21 Webb, *Islam in America*, s. 47. Komite üyeleri: Başkan Şeyh Hacı Can Muhammed Yusuf, Yardımcılar: Han Bahadır Gazı Şehabuddin, Fazılbay Vıstamand, Üyeler: Hacı Yusuf Muhammed Süleyman, Hacı Haşım bin Abdullah Sahip Nurani, Hacı Abdullah Arab

isteğiyle 3 yıldan 5 yıla çıkarılmıştı²². Webb de konsolosluktan istifa ederek ailesiyle Amerika'ya gidip, propaganda çalışmalarını yönetecekti. Anlaşmalarına göre Hacı Abdullah, Hindistan ve Burma'da üyelerden gerekli parayı temin ettikten sonra Webb'e istifa etmesi için haber gönderecekti. Buna mukabil hemen Hindistana gelmesi yolundaki telgrafı gönderdiğinde Hacı Abdullah'ın hemen hiç bir şey toplayamadığı anlaşılmıştır. Temasları ona gereken meblağı ancak Webb'in ülkeye gelmesi ve konuşmalar yaparak Müslümanları geniş çaplı yardıma ikna etmesinden sonra birşeyler yapılabileceğini göstermiştir²³. Webb'in Hindistandaki çabaları da beklenen neticeyi sağlayamamış, nihayet Aralık 1892'de Amerika'ya dönerken sadece yol parası karşılanabilmiştir. Çalışmalar için gerekli meblağın ise peyderpey gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bütün bu hayal kırıklıklarına rağmen Webb, Hindistan'da iken Hacı Abdullah'ın bütün masraflarını karşıladığını, taahhütlerini samimane yerine getirmeye çalıştığını ifade etmekten geri durmamaktadır. Onu, en son olumsuz noktada "samimî, namuslu, ancak dirayetsiz" olarak vasıflandırması dikkate şayandır²⁴. Buraya kadar olan kısmı "iki samimî müslümanın, İslâm cemiyetinin dinî hamiyetlerinden beklentilerinde yaşadıkları büyük bir hayal kırıklığı" olarak değerlendirmek mümkündür. Bu durum Müslümanların henüz böyle bir faaliyet için gerekli dinamizme sahip olmadıklarının en açık göstergesi olmalıdır²⁵.

Webb, 16 Şubat 1893'de Amerika'ya gelmiş, ancak Hacı Abdullah'ın telgrafla göndereceğini söylediği 2.000 dolarlık yardımın iki ay gecikmesi dolayısıyla ancak Nisan ayında işe girişebilmiştir. İlk iş olarak çalışmaları yürüteceği bir merkez kiralayarak, *The Moslem World* adlı aylık bir gazete çıkarmaya başlamış ve bunu Mayıs-Eylül 1893 döneminde 8 sayı neşretmiştir²⁶. Bu gazetede II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti lehine bazı yazıların da yer aldığı ifade olunmak-

22 Bu ifadeler Webb'in hakkında yanlış anlamaları ve haksız peşin hukukları gidermek için Müslüman kardeşlerine hitaben yazdığı makalede yer almaktadır. Bkz. *The Moslem World and The Voice of Islam*, Vol 1, nr 1, New York 1895

23 Webb'in bu konudaki izahları için bkz. *BOA İrade Harıcıye(I Har)*1311 Receb 2

24 Aynı vesika

25 1890'lı yılları ele aldığımızda İslâm âleminin Osmanlı Devleti dışında fışın bağımsız bir uzvunun olmadığını görmekteyiz. Somurge idaresine düşmüş Muslumanlar da ancak savaş durumunda din kardeşlerinin yardımına koşabilmekte, kısıtlı imkanlarını seferber edebilmekteydiler. Din tanıtımı hususunda çalışmanın bu aşamada biraz olsun bir lüks gibi algılanmış olması mümkündür. Webb Efendi de son aşamada Osmanlı Devletinden yardım isteme durumuna gelecektir.

26 Washington sefaretinden gelen evrak arasında herhangi bir nushasına rastlanmamıştır. Bu sıralarda

Webb'in faaliyetlerinden Mısır'da haberdar olup çalışmaları yerinde görmek için Amerika'ya gelen Abdurrahım Mırza, Webb'in cemiyet merkezi olarak kiralandığı yerin New York'un batı yakasında 20 mahallede dört katlı geniş bir bina olduğunu ifade etmektedir. Binanın birinci katında Hindistan'daki arkadaşlarının göndereceği ilmi yardımcıları için ayrılan odalar vardır. İkinci katta gazete idarehanesi, üçüncü katta ise ikiyüz kışık bir konferans salonu ile bir mescid vardır. Son katta ise mutfak yemek salonu ahçı ve kapıcı odaları yer almaktadır. Abdurrahım Efendi'nin gözlemlerinin teferruatı için bkz. *Amerika'da İslamiyet*, s 8-35

tadır. Bu mealdeki yazıların İstanbul'da hükümet çevrelerinde de olumlu karşılanması üzerine hükümet adına Washington Sefiri Mavroyanı Bey Webb'i sefaretçe çağırıp teşekkür etmiş ve bu vesile ile maddî sıkıntılarından haberdar olmuştur. Mali durumu hakkında Webb'den bir de rapor alan sefir bunları da İstanbul'a göndermiştir. Bu raporlardan ve Webb'in daha sonra Müslümanları bilgilendirmek için yazdıklarından Hacı Abdullah ve arkadaşlarının taahhütlerini yerine getirmediklerini anlıyoruz²⁷. Elindeki para bitip yeniden destek de gelmeyince Webb, yanında çalışanları işten çıkartıp, gazete ve kütüphaneyi kapamaya mecbur olacağını, ancak bunun da hareketlerini izleyenler ve ilgi duyanlar arasında dedikodulara yol açarak, kendisinin davasındaki samimiyetine halel getireceğini düşündüğünden, endişelidir²⁸. Yine bu rapordan faaliyetlerinin devamı için ayda 850 dolar gerektiğini öğreniyoruz²⁹.

Mr. Webb'e Osmanlı Yardımı

Osmanlı Hariciye Nezareti'nden Sadâret Makamına yazılan 21 Aralık 1893 tarihli tezkirede, Webb'in gazetede "Osmanlı Hükümeti lehinde yazılar yazmasının tasvîb ve takdir olunduğu" bildirilmiştir. Parasızlık dolayısıyla gazeteyi tatil etme mecburiyeti karşısında Washington sefirinin Webb'in "ahvâl ve harekâtı şâyân-ı emniyet ve teşebbüsâtının hükümet-i seniyyece hafiyen himâye olunmasının mûcib-i menfaat olduğu"na dikkat çektiği ifade edilmişti³⁰. Webb'i yardıma layık gören Osmanlı hükümeti de bahşış tertibinden 25. 000 kuruş verilmesini arzetmiştir (1 Ocak 1894). II. Abdülhamid Han'ın mûcibince iradesi ise 15 Ocak 1894 tarihlidir³¹.

Böylesi bir destekten sonra Osmanlı hükümeti meseleyle daha yakından alakadar olmaya başlamıştır. Washington Sefirine tâlîmât verilerek Webb'in faaliyetleri daha yakın bir takibe alınmıştır. Webb'in kendi çalışmaları ile ilgili olumsuz şeyler söylemeyeceği tabii olmakla beraber hükümetin ilgi duyduğu noktaları belirlemek için bu yazışmanın tafsilâtına girmek mecburiyeti vardır. Webb'e öncelikle gazetenin durumu sorulmuştur. Alınan cevaba göre, *The Voice of Islam*,

27 *Irade Hariciye*, 1312 Safet 12 Lef 3

28 *Irade Hariciye*, 1311 Receb 2

29 Webb'in ailesi için ayda 200 dolar, gazetenin 1000 nushası için gereken basım ve dağıtım masrafları ise 35 dolar, gerektiğini kendi ifadelerinden öğreniyoruz. Aradaki meblağ diğer bazı harcamalar göz önüne alındığında dahi biraz fazla gibi gözükmektedir. Ancak, Webb ile görüşen Abdurrahim Efendi aylık masrafın ayrıntılı dokumunu vermektedir. Buna göre hane kirası 75 \$, Webb'in maaşı 312 \$, gazetenin basım ücreti 125 \$, kağıt masrafı 75 \$, gazetenin resimleri için 100 \$, dağıtım için 50 \$ ve yazı makinesi ile vesaire için 100 \$ olmak üzere toplam 837 \$ gerektiğini göstermektedir. Böylece aylık masraf olarak talep edilen meblağın makul olduğu, Washington sefaretinden gelen raporlarda bazı rakam hatalarının yapıldığı anlaşılmaktadır.

30 *Irade Hariciye* 1311 Receb 2 Lef 4

31 8 Receb 1311 tarihli arz tezkiresi. İradenin sadır olmasının bu kadar gecikmesi Padişahın bu meseleyle biraz ihtiyatlı yaklaşımından kaynaklanmış olsa gerekir. *BOA Irade Hariciye* 1311 Receb 2 Lef 1, *BOA Bab-ı Ali Evrak Odası(BEO)*, Nr 25945 (gereğinin ıcrası Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine 17 Ocak'da yazılmıştır)

New York'taki müslümanların oluşturduğu bir "Cemiyet-i İslâmiye" tarafından neşr olunmakta, sorumluluğunu cemiyetin reisi olarak Muhammed Webb üstlenmekteydi. Gazetenin 1000 nüshası 18 dolara basılmakta, dağıtımı ise 17 dolara mal olmaktaydı. Abone ve ilan parası masrafa yetmediğinde açık, cemiyet üyeleri tarafından karşılanmaktaydı³². Hükûmet ikinci olarak Webb'in ve çalışmalarının maddî kaynaklarını soruşturmuştur. Ancak bu noktada durum hiç de iç açıcı değildir. Daha önce işaret edildiği üzere faaliyetin maddî tarafını finanse edecek olan Hacı Abdullah Arab, taahhütlerini yerine getirmemiştir. Son zamanlarda Padişahın "atıyyesi" ile Ahmed Muhtar Paşanın gönderdiği meblağ³³ dışında yardım alamamıştır. Ailesini şehir dışına göndermiş, faaliyetlerini en aza indirmiştir. Öyle ki, gazeteyi de tatil etmek mecburiyeti hasıl olmuştur. Ocak 1894'ten itibaren gelen her meblağ gazetenin borçlarına harcanmış ve halen 350 dolarlık bir borç kalmıştır.

Bir diğer önemli nokta, Webb'in çalışmalarının mevcut neticesidir. Hükûmet, faaliyetin başından beri kaç kişinin İslâm'a kazandırılabilirdiğini merak etmektedir. En az 40 kişinin Müslüman olduğunu, yüzden fazla insanın da İslâm'a meylettiğini bildiren Webb, haklı olarak bu hususta kesin rakamlar verememektedir.

Dördüncü olarak konferansların durumu söz konusu edilmiştir. Ancak Webb, verdiği her konferansın ilgi çektiğini ve yeni konferanslar için davetler aldığı, fakat bunlara yol parası temin edilemediği için icabet edemediğini bildirmiştir³⁴. Sevindirici bir haber olarak Kur'an-ı Kerim satışlarının bu yıl önceki yıllara oranla önemli ölçüde arttığını, İslâmî edebiyat ve kültür kaynakları hususunda şahsına vukû bulan talepleri ise yine parasızlıktan yerine getiremediğini bildirmektedir³⁵.

Son olarak kendi durumu söz konusu edilmekte ve ilginç mesajlar verilmektedir. Webb, geleceğini pek de parlak görmemektedir. İslâma ve onun dünya dını olduğuna inancını kaybetmediğini, ancak, artık müslamanlardan değil Allahdan yardım beklediğini ifade ediyor. Vazifeden ayrıldıktan sonra Hacı Abdullah Arab ve arkadaşlarının sözlerini yerine getirmemeleri sonucunda güçlüklerle geçinir bir hale geldiğini, Müslüman olduktan sonra eski dostlarının kendisine düşman olduklarını bundan sonra kendi ve ailesi için iyi bir gelecek sağlamanın hayal olduğunu vurguluyordu. Burada Osmanlı Hükûmeti'ne de bir mesaj verme ihtiyacı hissettiğini görüyoruz: "Teşebbüsümüz muâvenetden vâreste oluncaya kadar Şark Müslümanları tarafından mazhar-ı muâvenet olur isem bütün vaktimi buna hasredeceğim. Şark Müslümanları dinlerini seviyorlarsa ehemmiyet-i azimesi derkar

32 Webb'in Sefarete gönderdiği 15 Haziran 1894 tarihli mektup için bkz. *BOA İrade Hariciye* 1312 Safer 12 Lef 4 Miktarlardaki ihtilaf için bkz. not 26

33 Muhtar Paşa'nın hangi tarihte ne miktar para gönderdiğinin hükümet tarafından sorulması, merkezi yönetimin bu durumdan haberdar olmadığına da işaret etmektedir

34 *BOA İrade Hariciye* 1312 Safer 12 , Lef 4 , 15 Haziran 1894 tarihli mektup

35 *Gos yer*

olan bu teşebbuste bana muâvenet ederler"³⁶. Bu manidar mesajda, adeta, "Ben bir muhtedî iken İslâmîyet için neleri terk ettim, geleceğimi kararttım Yokluklara katlanıyorum. Sız İslâm'ın ve Müslümanların hâmisî olma iddiasındasınız. Ne yapıyorsunuz?" şeklinde bir soruyu da hissediyoruz. Webb, kıymetinin bilinmesi için bir de ekleme yapıyor Gittikçe artan Amerika İslâm Cemaatı halihazırda onun başkanlığında çalışmaktadır.

Webb, yine aynı mektupta, Hacı Abdullah Arab ve arkadaşlarından gazetesinin iki senelik masrafının gönderildiğine dair aldığı haberin -Haydarâbad'da Nizam Hükûmetinin bu meblağı temin ettiği şeklinde- yanlış olduğunu, aksine Hacı Abdullah'ın bütün maddî varlığını oğluna devrederek imzaladığı sözleşmedeki taahhutlerinden kurtulmayı hedeflediğinin kendisine bildirdiğini haber vermemektedir³⁷. Burada Muhtar Paşa'dan 500 doları Mart sonu veya Nisan başlarında aldığı ifade eden Webb, Müslüman olan 40-50 kadar Amerikalının da menfaatlerinin haleldâr olacağı endişesiyle dinlerini açıkça ilan etmekten kaçındıklarını ilave etmektedir.

Webb'in yukarıda işaret ettiğimiz iddialı beyanlarına mukabil hükûmet ile arasında iletişimi sağlayan Washington Sefiri çok daha mutedil ve tedbirli bir tavır içerisindedir. Sefirin 26 Haziran 1894 tarihli yazısında görüleceği üzere Webb'in tek başına güçlükleri halletmesi ve çok sayıda insanı Müslüman yapması beklenmemektedir. Sefir, Webb'in namuslu ve şerefli bir insan olarak sabırla düşüncelerini yaymağa çalıştığını belirtmekte ve dinî teşebbusunun takdire şayan olduğuna inanmaktadır. Ondan beklediği en esaslı hizmet, gazetesi ve konferansları vasıtasıyla Amerika'daki İslâm Dinî ve Osmanlı Devleti aleyhtarı yanlış fikirleri gidermeyi başarabilmesidir³⁸. Bunun da yeterli kadar ciddî bir hizmet olduğunu vurgulayan sefir Nezaretin isteği olan "Kasîde-i Bürde"nin Türkçe tercümesini İslâm cemaatine dağıtacağını bildirmektedir. Sefirin bu tür mektuplar göndermesinin de etkisiyle Hariciye Nezareti'nin de olumlu yaklaşması neticesinde hükûmetin Webb'in desteklenmesi yolunda karar aldığını görüyoruz. "İslâma hizmet hususunda ikdâmât-ı memdûhası gorulen" Webb'e bu çalışmalarında yardımcı olmak amacıyla ayda 2500 kuruş maaş verilmesi padişaha arz edilmiştir³⁹.

Hemen her hususta teennî ile hareket ederek meseleleri, olumlu olumsuz yonlerini tedkik ettikten sonra karara bağladığını bildiğimiz II. Abdülhamid Han bu meseleye de ihtiyatla yaklaşmıştır. "Şimdiki meslek-ı müstakîmde sebat eyledikçe ita edilmek ve bıakis tebdil-ı mesleğe, bir takım harekât ve neşriyât-ı muzırraya cüret eylediği takdirde kat' olunmak şartıyla"⁴⁰ teklif edilen hususu onaylamıştır.

36 BOA *Irade Hariciye*, 1312 Safer 12 Lef 3, 20 Haziran tarihli mektup

37 *Gos ver Hindistan* Müslümanlarının Hintliler'le olan problemlerinin yoğun baskısı altında sözlerini tutma imkanını bulamadıkları şeklindeki açıklama için bkz. Abdurrahim, *Amerika'da İslamiyet*, s. 25

38 *Aynı vesika*, Lef 2

39 Sadaretin 26 Muharrem 1312 (30 Temmuz 1894) tarihli arz tezkiresi, *aynı vesika* Lef 1

40 *Aynı vesika*, 29 Muharrem 1312 (2 Ağustos 1894) tarihli *Irade-i Seniyye*

Kısaca diyebiliriz ki, kendini ve hükümetini cüz'î bir masraf dışında hiçbir şekilde zora sokmayacakmış gibi görünen bu meselede de padişah, her türlü istismarı göz önüne alarak, olaya kendini kaptırmamış, mesafeli tavrını korumuştur.

Webb ve Amerika'da İslâm Çalışmalarının Problemleri

M. A. R. Webb'in Osmanlı hükümetinden yardım alması ve bunu gazetesinde açıklamasının ardından bir takım problemler kendini göstermeye başlamıştır. *New York Times* gazetesinde yer alan bir haberde Webb'in New York civarında büyük bir çiftlik satın aldığı bildirilmiştir. Öte yandan *The Voice of Islam* gazetesinin kadrosunda sekreter ve yazı işlerinde görevli olarak gözüken⁴¹. Nefîse M. T. Keep adlı bir kadın, maaşını alamadığını, buna mukabil gazete idarehanesindeki bazı eşyalara el koyduğunu bölgede yayınlanan diğer gazetelere bildirmiş, Webb'in kendi adına büyük yatırımlar yaparken yanında çalışanların maaşlarını vermemesini kınamıştı⁴². Webb'in İslâm propagandası için bütün İslâm âleminde ve Osmanlı Devleti'nden aldığı paraları kendine sakladığını iddia eden Mrs. Keep, Washington Osmanlı Sefareti'ne de muracaat ederek Webb'in bu hareketi dolayısıyla "tekdir ve tevbihini" istemiştir. New York basınına Webb'in faaliyetlerinin ardından Osmanlı hükümetinin olduğunu iddia eden Keep, aradaki anlaşmazlığın Osmanlı Sefaretince halledilmesinin bir mecburiyet olduğunda ısrarlıdır.

Washington sefiri bu iddialara karşı "Webb ile sefaretin hiç bir ilişkisinin olmadığını, ancak İslâm aleyhine mevcut fikirleri gidermeye çalışanlara da müteşekkîr olduklarını"⁴³ hem Mrs. Keep'e, hem de basın yayın organlarına bildirmiştir. Konu ile ilgili olarak Webb'in görüşlerini de alarak hükümete bildiren sefir, bu tip faaliyetlerin Webb'in propaganda için büyük paralar topladığına inanan bazı çıkarıcıların bu pastadan pay alabilme çabalarından kaynaklandığını düşünmektedir. Öte yandan iddiaların asılsız olduğunu söyleyen Webb, şehirdeki evinin parasını ödeyemediği için şehir dışına çıktığını, yakınlarından maddî destek aldığını bildirmekteydi. Osmanlı sefirinin ise Webb'in mutedil ve işlek kalem ile İslâm aleyhtarî fikirleri izale edebileceği doğrultusundaki kanaatinin değişmemiş olduğu görülüyor⁴⁴.

Webb aleyhine iddialar bununla kalmamıştır. *The American Moslem* adlı bir gazete çıkaran John Lant, Webb'in Madam Keep ile problemlerini ve sair aleyhte iddiaları gazetesinde tekrarlayarak, onu "para biriktirmekten başka bir şey düşünmeyen biri" olarak itham etmektedir⁴⁵.

41 *The Voice Of Islam* Nr 1 sf 2 Editorial Board' da

42 Keep'in iddiaları ve Webb'in cevapları sefir tarafından yorumsuz olarak merkeze bildirilmiştir Teferruatı için bkz. *BOA YAHus* 307/60, Lef 3

43 *Aynı vestika*

44 *Aynı vestika* , Lef 1

45 Washington Sefirinin, Lant'in gazetesinin dört nüshasını gönderdiğine ve kendi düşüncelerini dair yazısı için, *BOA YAHus* , 309/80 Lef 2 Webb'in bu işi para için yaptığı, dininde

Bir diğer iddia ise 1895 senesi başında, Webb'in Amerika'da cami yaptırmak için toplanıp kendisine gönderilen 3.000.000 frankı zimmetine geçirdiği şeklindedir. Ancak bu iddia da Webb tarafından tamamen reddedilmiş, sefir de, böyle büyük bir meblağ gönderilmiş olsa buralardaki görevlilerin haber vereceklerini, ancak soruşturduğu halde bu hususu doğrular mahiyette bir şey bulamadığını vurgulamaktadır⁴⁶. İtidalli tarzda İslâm'a hizmet ettiği gerekçesi ile sefir Webb'e destek vermeye devam ederken Webb de Osmanlı hükûmetinin bağladığı aylık maaşın devam edip etmeyeceğinin endişesi içinde görülmektedir. Ancak bütün bu aleyhteki iddiaların Osmanlı hükûmetini biraz olsun kararsızlığa ittiğini söylemek mümkün görülmektedir. Diğer yandan, tam bu sıralarda Amerikan gazetelerinin Osmanlı hükûmeti aleyhine makaleler yayınlamaya başlaması dikkat çekici bir gelişmeye işaret etmektedir. Osmanlı Devleti merkezinde yoğun bir asayışsızlığın hüküm sürdüğü iddia edilen bu yazılarda insanların İstanbul'da bile gece sokağa çıkamadıkları, bazan meskûn bölgelerde gündüzleri bile saldırıya uğrayanların olduğu, İstanbul'da yaşayan Amerikalılar kaynak gösterilerek yazılmaktadır⁴⁷. Ancak Washington sefiri bütün bunların Webb'in gazetesinde yer alan Osmanlı Devleti ve padişah lehindeki yazılara bir cevap verme gayretinden kaynaklandığını düşünmektedir. Dinî lider olarak gösterilen Osmanlı padişahının daha kendi başkentinde güvenliği sağlamaktan aciz olduğu iddiasıyla Amerikalı Müslümanların ona sempati duyması engellenmek istenmektedir. Bu tarzdaki istenmeyen gelişmelerden sonra hükûmetin Webb'den bir nevi hesap sorduğunu görüyoruz. Webb'in Osmanlı hükûmetinden yardım aldığı söz konusu etmesi, zimmetine geçirdiği iddia olunan meblağlar ve şahsiyeti hakkında sorulan sorulara cevap göndermek zorunda bırakmıştır. Webb, tam bu sırada ilk iki gazetenin isimlerini birleştirdiği *The Moslem World and The Voice of Islam* gazetesinin ilk sayısını çıkarmış ve burada ileriye dönük bazı hedefler belirlemiştir⁴⁸. Hükûmet, maddî sıkıntısı ve hakkındaki iddialar orta yerde dururken neden böyle iddialı beyanlarda bulunduğunu da sorgulamaktaydı.

Gazetede ki yardım haberlerinin yayınlanmasındaki esas gayenin pek çok engellemeye ve maddî manevî zorluklara rağmen başarıyla yürütüp mesafe aldığına inandığı mücadelesinde yalnız olmadığını göstermek olduğunu ifade eden Webb'in moralinin takviyeye ihtiyacı duyduğu görülüyor. Zimmetine para geçirdiği iddialarını bütünüyle reddeden Webb, gazeteden maksadının "aktâr-ı âlemdeki ehl-i İslâm'ın menafine hizmet etmek ve hazret-i Fahr-ı Kâinat aleyhi ekmeli't-tahiyyât Efendimiz hazretleriyle sahabe-i güzîn hazerâtı hakkında bir takım mutaassıb ve garazkârânın ortaya koydukları efkâr-ı bâtilayı izâle etmek husûsu" olduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmiştir⁴⁹.

samımı olmadığı yolundaki iddiaların esassızlığı hususunda ikna edici fıkırlar için bkz Abdurrahim, *Amerika'da İslamiyet*, s 32-34

46 BOA YAHus. 320/135, Lef 2

47 BOA YAHus. , 323/4 Lef 2

48 BOA YAHus. 325/1 Lef 4

49 Aynı vesika, Lef 3

Washington Sefirinin 4 Şubat 1895 tarihli raporu içinde yer alan gazete nusunda maddî meseleri hakkında verdiği izahat ile sefirin hükûmetin direktifiyle sorduğu soruya verdiği cevaba baktığımızda ilk yıldan itibaren söz konusu edilen maddi desteğin sağlanmadığını, ancak 1894 yılı içinde Osmanlı hükûmeti ile Ahmed Muhtar Paşa'nın yardımlarının ağırlıklı yer tuttuğunu görüyoruz. Kısacası, meseleye muttali olduktan sonra Osmanlı yönetiminin bir şekilde yardım yapmayı sürdürdüğü anlaşılıyor⁵⁰. Webb, Şubat 1895 itibarıyla Osmanlı hükûmetinin bağladığı aylık maaştan başka bir gelirin olmadığını da ifade etmektedir.

Osmanlı Propagandası ve Muhammed Webb

Bütün bu izahatın hükûmete yeterli geldiğini ilişkilerin daha sonra aldığı seyirden anlıyoruz. Hükümet Sason olayları sonrasında Amerikan kamuoyunun Ermenilerce yanlış bilgilendirilip yönlendirilmesine karşı Webb'den istifade etmek durumundadır. Washington sefaretinin 5 Nisan 1895 tarihli tahririne göre hükümet, padişahın şahsı ve Osmanlı Devleti hakkında uydurma haberlerle dolu Ermeni raporlarıyla yanlış bilgilendirilen Amerikan halk ve basınını aydınlatmakta, basınla iyi ilişkiler kurarak hükûmetin mesajını doğrudan halka iletmekle vazifelendirdiği Washington sefirinin yanısıra Webb'e de görev vermiştir. Webb bu maksadla gönderilen son posta 45 risaleyi aldığını, gereken yerlere dağıtacağını bildirmektedir⁵¹.

Ermenilerin aleyhte kışkırtmalarının işini kolaylaştırdığını düşünen Webb, "ahvâl-ı mezkûreye nazaran bu hususta hayli iş görmüş olduğu zan ve itikadındadır". Webb'in gazetelerinin, hususıyla son gazetenin kaç sayı çıktığını elimizdeki kaynaklardan öğrenemiyoruz. Ancak onun konferanslar vermeye devam ettiğini biliyoruz. Bu konuşmalarında Türklere ait unsurları da söz konusu ettiği anlaşılmaktadır. 28 Kasım 1896 tarihli *Daily Press* gazetesinde onun Plenefield şehrinde geniş bir dinleyici kitlesine verdiği konferansın önemli görülen kısımları yer almıştır. Müslümanın 24 saatini ve ibadetlerini konu alan konuşmasının ikinci yarısını Türk kıyafetleri giyerek sürdürmesi dikkat çekici bir durumdur⁵².

50 Webb, gazetede Hacı Abdullah Arab ile maddî ilişkisinin 16 Kasım 1893'e kadar aldığı 10 243 dolar olduğunu kı, bunun da vaad edilen miktardan daha az olduğunu, toplanan yardımın ise 518 dolar civarında kaldığını belirtiyor. Bundan sonra 1894 başlarında 25 000 kuruşluk (250 dolara yaklaşık bir meblağ) Padişah yardımı, Ahmed Muhtar Paşanın 500 \$, Burma Bahadırı Salahaddin Handan 298 5 \$ 1894 ortalarında Haydarabaddan 400 \$, Kahire'den Aziz İzzet Beyden 151 \$ ile bazı küçük miktarlarda, çeşitli yerlerden gelenler olarak yardım aldığını belirtmektedir. *The Voice of Islam and The Moslem World*, nr 1, January 1895, New York

51 *BOA YAHus*, 326/120 Lef 3 Risalenin adı ve içeriği zikredilmemiştir. Osmanlı Hükümetinin daha 1894 yılı başlarında "Kevkeb-ı Amerika" adlı bir gazetenin muduruna aylık maaş tahsis ettiğine, Amerika'daki Ermenilerin zararlı faaliyetlerini kontrol etmek için eleman istihdamına giriştiğine dair bazı bilgiler için bkz. F. Ezgu, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Bileşik Devletleri, İktisadi, Siyasi ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, İstanbul 1949, basılmamış doktora tezi, s 119

52 *BOA YAHus* 364/13 Lef 3 Bu durumun Padişahın bilgisine sunulduğu tezkire 2 Şaban 1314 (6 Ocak 1897) tarihli idi

Osmanlı kaynaklarından takip edebildiğimiz son gelişme Webb ile ilişkilerin düzenli olmasa da devam ettiğini gösteren bir mahiyet arz etmektedir. Osmanlı sadrazamı, 29 Eylül 1901 tarihıyla Harıcıye Nezareti'ne gönderdiği bir emirle, Amerikalı Muhammed Webb Efendi'nin 12 Eylül 1901 tarihinde sâdır olan irâde ile "New York Fahri Baş Şehbenderliğine atandığını"⁵³ bildirmekte ve gereğinin yapılmasını istemekteydi. Webb'in 1916 senesinde vefat ettiği bildirilmektedir.⁵⁴

Webb'in Yayın Faaliyetleri

Bu çalışmanın sonunda, metin içerisinde kısmen kullanılmış olmakla beraber, Webb'in çıkardığı gazete ve kitaplar hakkında kısaca malumat vermek istiyoruz. Bu, Webb'in faaliyetlerinin değerlendirilmesinde kolaylık da sağlayacaktır

a-Gazeteler: Webb'in Amerikaya dönüp vaadedilen yardımın ilk kısmını aldıktan sonra çıkarmaya başladığı ilk gazete *The Moslem World*'dur. Mayıs-Kasım 1893 tarihleri arasında yedi sayı çıkmıştır. (Kasım 1893 Webb'in Hacı Abdullah Arab ve arkadaşlarından yardım aldığı son tarihtir). İkinci gazete, Haziran-Ağustos 1894 tarihleri arasında uç sayı çıkan *The Voice of Islam* olmuştur. (İlk nüshası elimizdedir). Son olarak Webb, Ocak 1895 de bunların devamı olarak neşredilen *The Moslem World and The Voice of Islam* gazetesini neşretmiştir. Hepsisi de Webb'in kontrolünde çıkan gazetelerde İslâm'ın gerçek bir hoşgörü dini olduğu vurgulanmaktadır. Osmanlılar'ın dinlerini en iyi şekilde temsil ettiğini ifade eden yazılar çoğunluktadır. Yine İstanbul'dan gelen kitap yardımları ve padişahın yardımseverliğini gösteren haberler mevcuttur. Hıristiyan taassubuna mukabil Müslümanların hoşgörüsü, Dünya Müslümanlarının gazeteye maddî, manevî destekleriyle sahip çıkacaklarına olan inanç, hemen her sayıda vurgulanmaktadır. Hindistan ağırlıklı, İslâm dünyasından haberler, ihtidâ haberleri, Müslüman işadamlarının ticarî ilânları, dinî yayınların ilânı, cemaatin konferansları ile ilgili duyurular yer almaktadır. Özellikle son aşamada "Ermeni meselesi" dolayısıyla çeşitli haberler dikkat çekmektedir. *The Moslem World and The Voice of Islam*'ın ikinci sayısında⁵⁵ Osmanlı padişahı ile ilgili haberin hemen yanında Ermeniler'in etkisi altında kalarak Müslümanlar ve Osmanlı Devleti aleyhinde fikirler ileri sürenlere cevap mahiyetinde, ikna edici mutedil bir üslûpla bilgilendirmeye yönelik yazılar vardır.

Gazetelerin amacı da, "Amerika'daki Müslümanlara İslâmî gelişmeleri duyurmaktan"⁵⁶, "İslâm gerçeğinin ışığını Amerika'da yaymak, bu dini kabul edenleri samimî, dürüst, ve seviyeli bir İslâm kardeşliği bağıyla birleştirmeye yardımcı olmaya"⁵⁷ doğru bir gelişme göstermiştir.

53 *BOA Bab-ı Altı Evrak Odası (BEO)*, 129366. Sadarettin Harıcıyeye 15 C. 1319 tarihli tezkire

54 Mevlânâ Şah Muhammed İsmail Panıpatı, *İslam Tarihi* (terc. Ayhan Yalçın+Komisyon) İstanbul 1992, s. 672

55 *BOA Yıldız Perakende Evrakı Gazete Tasnifi (Y PRK GZT)*, 5/56

56 *The Voice of Islam*'ın ilk sayısı için bkz. *BOA Trade Harıcıye*, 1312 Satır 12 Lef 5

57 *The Moslem World and The Voice of Islam*'ın ilk sayısı için *BOA YAHus* 325/1 Lef 4

Bu arada kısaca işaret etmek zarureti hissettiğimiz bir diğer gazete John Lant'ın *The American Moslem* gazetesidir. 15 günde bir yayınlanan gazetede Webb'in aleyhinde yazıların bolluğu dikkat çekmektedir. Ayrıca -Hz. Peygamber'in dinî formasyonunu çok küçük yaşlarda amcası ile çıktığı ticârî seyahatlarda Yahudi din adamlarını dinleyerek oluşturduğu- şeklindeki misyoner iddialarının yer alıyor olması dikkatimizi celbeden bir husustur. Ancak bu grup hakkında kesin bir şey söylemek çok daha etraflı bir çalışmanın sonunda mümkün olabilecektir.⁵⁸

b- Kitaplar: Webb'in adını taşıyan kitapların ilk ve en önemlisi, *Islam in America*, (New York, 1893)'dir. 75 sayfalık bu kitapta Webb, genelde İslâm hakkında bilgi vermenin ötesinde Amerikalılar'ın ilgisini çekecek hususları tartışmaya açmıştır.

Sekiz kısımdan oluşan kitap, giriş ve kitabın telif sebebinden sonra, Webb'in neden müslüman olduğunun ızahına, İslâm dininin temel esaslarına imanın şartlarına, İslâm'ın felsefî yönüne, halk arasında yaygın dinî inançlara, İslâm savaşlarının mahiyetine (müdafaa esaslı olduklarının vurgulanması) ve Amerika'da İslâm propagandasına ait önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Webb'in İslâmî konularda verdiği konferanslardan oluşan 52 sayfalık *The Three Lectures*, adlı bir kitabı ve 17 sayfalık bir de *Namaz Rehberi* yayınlanmıştır.

Netice

Metinde yer yer vurgulandığı üzere bir çok problemi muhtevî olmasına rağmen Osmanlı yönetimince maddî, manevî desteklenen bu hareket sadece dinî propaganda sahasında kalmamış, siyasî propagandayı da bizzat Osmanlı yönetiminin isteği ile kapsamıştır. Hükûmet kendince "hafiyen" de olsa, desteklemekten, başlangıçtan sonuna kadar gelişmeleri ilgi ile takip etmekten geri durmamıştır. Meselenin padişaha aksettiği aşamalarda görülen ihtiyat ve çekingenlik, II. Abdülhamid'in söz konusu propaganda unsurlarından hükûmet ve diplomatlarının aksine çok şey beklemediğinin, aksine her türlü kötü gelişmelere hazırlıklı olduğunun bir delili olmak gerektir.

II. Abdülhamit'in bu yaklaşımında realist ve sorumlu bir devlet adamı örneğinin güzel bir tezahürü söz konusudur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin henüz tasnife açılmayan kısımlarında yer alması muhtemel belgelerle daha da zenginleşebileceğini umduğumuz Amerika'daki İslâm propagandası faaliyetlerinin, bu şekilde ihtiyatlı bir gelişme seyri takib ederek hem dinî, hem de siyasî özellikler gösterdiğine işaret etmeliyiz. Olayı dini motiflerin devlet siyasetinde yer almasının tipik bir tezahürü olarak değerlendirmek de mümkündür.

58 *The American Moslem*'ın 4. sayısını için bkz. BOA.YAHus 309/80 Lef 4